

Bilge Vezir Nizamülmülk

M. Kazım Arıcan, M. Enes Kala, Mehmet Tuğrul (Editörler)

Konya, Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları: 402, 2019, 585 Sayfa, ISBN: 978-605-389-343-1

Fatih ERBAŞ*

Bilge Vezir Nizamülmülk, Nizamülmülk'ün doğumunun 1000. yılı münasebetiyle Türkiye Yazarlar Birliği, Konya Büyükşehir Belediyesi, Erdemli Yöneticiler Akademisi, Karatay Üniversitesi ve Necmettin Erbakan Üniversitesinin iş birliği ile 6-8 Nisan 2018 tarihleri arasında Konya'da düzenlenen uluslararası bir sempozyumun bildirilerinin kitaplaştırılması ile vücut bulmuştur. Sempozyuma Türkiye'nin yanı sıra Cezayir, Filistin ve İran'dan da akademisyenler iştirak etmişlerdir.

Kitap tasarım olarak cezbedici bir şekilde hazırlanmış. Kaliteli ve yazılanları anlamayı, anlamlandırmayı kolaylaştıracak görseller kullanılması kitabın etkisini artırmış. Birkaç kurum ve kuruluşun iş birliği ile gerçekleştirilen bir faaliyet olması hasebi ile olsa gerek, başlangıçta üç sunuş yazısına yer verilmiş ki Prof. Dr. M. Kazım Arıcan'ın yazısı dışındakilerin gerekli ve yararlı olmadığı değerlendirilmektedir. Ön sözde kitap hakkında bilgi verilirken bir yönü ile de kitabın birinci bölümü kapsamına girecek şekilde Nizamülmülk'ün hayatı ve yaptıklarına dair bir bildiri sunumu da gerçekleştirilmiş.

Kitap toplamda yedi bölümden mürekkeptir. Gönderilen bildiri metinlerine göre bölümlerin oluşturulduğu ve bir iki bildirinin de tam olmasa da yaklaşık bölümlere yerleştirildiği algısı oluşuyor. Birinci bölümde “Nizamülmülk'ün Hayatı ve Şahsiyeti” ele alınmış. İkinci bölümde “Bir Devlet ve Siyaset Adamı Olarak Nizamülmülk”, üçüncü bölümde “Nizamülmülk Döneminde Bâtınilige Karşı

* Uluslararası Güvenlik Stratejileri Doktoru, fatiherbas@gmail.com

Siyasi ve Fikri Mücadele”, dördüncü bölümde “Siyasetname Geleneğinde Nizamülmülk’ün Yeri ve Önemi”, beşinci bölümde “Nizamülmülk’ün Selçuklu İlmî Hayatına Etkisi ve Nizamiye Medreseleri”, altıncı bölümde “Nizamülmülk Döneminde Kültür, Edebiyat ve Sanat” ve son olarak “Nizamülmülk Dönemi Selçuklu Mimarisi” ele alınmış. Bu çerçevede dönemin musıkî anlayışı ile şiir dışında kültür-sanat faaliyetlerine, dönemin devletler arası ilişkiler ortamı ve devlet yönetim anlayışına yer verilebilse ve buna ilave olarak bağımsız bir siyasetname bölümü oluşturulabilse dönemin şartlarının anlaşılabilmesi açısından daha yararlı olabilirdi. Bununla birlikte kitapta dönemin Türkçesine, şiire, mimariye, kendisine yapılan suikasta yer verilmesi, karşılaştırmalı dönem ve kişi değerlendirilmeleri yapılması, o dönemin en büyük sorunu Batınîliğe yer verilmesi bu bildiri kitabının olumlu yanlarını oluşturmaktadır.

Nizamülmülk’ü tanımaya yönelik hazırlanmış olan birinci bölümdeki dört bildirden birinin suikastı ile ilgili olması faydalı olmakla birlikte kapsam dar olduğu için bildirilerde tekrara düşülmüş. Farklı kişilerce aynı konunun farklı yönlerinin anlatılması bir tekerrür riskini ortaya çıkarmakla birlikte, öte yandan aynı meselenin farklı kişilerce nasıl anlaşıldığı yönü ile de olumlu bir tarafı oluyor bu tekrarların. İlk bölümün birinci bildirisi “Nizamülmülk’ün Hayatı ve Şahsiyeti Tonyukuk’tan Nizamülmülk’e” ismini taşımaktadır. Bu bildiride Tonyukuk-Nizamülmülk mukayeseleri güzel olmakla birlikte bildiri kitabına Tonyukuk mukayesesi ile başlamanın münasip olmadığı değerlendirilmektedir. Ayrıca bildiride kaynak kullanımının yetersiz olduğu görülmektedir. İkinci bildiriye “Devlet ve Kader Adamı Bir Şahsiyet: Nizamülmülk” ismi verilmiştir. Bu çalışmada da yeterli dipnot kullanılmamış. Öte yandan Nizamülmülk’ün devlet yönetimindeki etkisi güzel ve teferruatlı bir şekilde ele alınmış. Ancak daha sonra neredeyse tüm bildirilerin özeti sayılabilecek ve sonunda işi Nizamülmülk’ün sözlerine kadar getirecek bir muhtasar bildiri sunulmuş. Sempozyum bildirilerinde her konuyu kapsayan bildirilerin hoş olmadığı kanaatindeyim. Üçüncü makale “Büyük Vezir Hacı Nizamülmülk’ün Hayatı, Faaliyetleri ve Eserlerine Kısa Bir Bakış”, Nizamülmülk’ün devlet hayatındaki sergüzeştini yeterli kaynakla güzel bir şekilde ele alan bir çalışma. Birinci bölümün dördüncü ve son bildirisi “Nizamülmülk Suikastinin Tahlili ve Rivayetlerin Değerlendirilmesi” başlığını taşıyor. Nizamülmülk’ün öldürülme sebeplerine ve kim tarafından, ne zaman ve nasıl suikasta uğradığına dair birçok kaynaktan yararlanılarak hazırlanmış şümüllü, çok başarılı bir akademik bildiri.

“Bir Devlet ve Siyaset Adamı Olarak Nizamülmülk” ikinci bölümde ele alınmış. Şunu da belirtmek gerekir ki, ilk bölümde de bu hususları kapsayan bildiriler bulunmaktadır. İkinci bölümün birinci bildirisi “Sultan Melikşah’a Karşı Hânedan Üyelerinin İsyanlarının Bastırılmasında Nizamülmülk’ün Rolü”. İkinci bölümün birinci makalesinin doğrudan isyanlarla alakalı olması uygun olmamış. Mantık olarak Nizamülmülk’ün devlet adamlığının esaslarının öncelikle ortaya konması beklenirdi. Sempozyum sürecinde akademisyenin kıdemine saygı gereği ilk söz ona verilmiş olabilir ancak kitapta bölümün ilk makalesi olması uygun olmamış. Alparslan ve Melikşah dönemindeki isyanlara dair aydınlatıcı bir yazı gibi görünmekle birlikte, o döneme dair güçlü kaynaklarımız bulunmadığı dikkate alındığında; hadiselere şahitmiş gibi konuşmalarla bezenmiş, hikâyeleştirilmiş bir makale oluşturulması makalenin

gerçeklik etkisinin azalmasına sebep olmuş. Ayrıca isyanlarla ilgisiz bölümlere çok yer verilmiş ve böylelikle makale uzamış. İlave olarak isyanların engellenmesinde Nizamülmülk'ün rolü iyi bir şekilde ortaya konamamış.

İkinci bölümün ikinci makalesi “Nizamülmülk'ü Devlet Yönetiminde Başarılı Kılan Temel Özellikler”. Konu çok güzel seçilmiş. Nizamülmülk, siyasetname ve hassaten istihbarat mevzuu üzerinden incelenmiş. İstihbarata önem vermesi üzerinde durulmuş. Aşağı yukarı her konu istihbarat ile ilişkilendirilmiş. Nizamülmülk'ün tek bir pencereye hapsedildiği gibi bir algı oluşmuş. Üçüncü makale yine mukayese temelli bir yazı: “Celaleddin Karatay Örneğinde Selçuklularda Emir ve Vezirlerin Yetkileri”. Bir devşirme devlet adamı değerlendirilmiş. Nizamülmülk ile ilgisiz bir makale. Anadolu Selçuklularının idari teşkilatında önemli yer alan Rûmîleri ele alıyor. Makalenin sonuç bölümü yetersiz. Makale küçük yaştaki emirler ile vezirlerin ve birkaç hanedan mensubunun ortak saltanatını ele alıyor. İkinci bölümün dördüncü makalesinin adı “Amîdülmülk Kündürî ile Nizamülmülk'ün Sosyal Politikaları Hakkında Bir Karşılaştırma”. Selçuklu'nun halef-selef vezirlerinin karşılaştırmalı değerlendirildiği, yeterli kaynakçanın kullanıldığı, mezhep çatışmalarına bakışın da yer aldığı başarılı bir çalışma.

Üçüncü bölümde “Nizamülmülk Döneminde Bâtîniğe Karşı Siyasî ve Fikrî Mücadele” ele alınmış. Nizamülmülk'e dair yapılan bir sempozyumun üçüncü bölümünde Bâtîniğe karşı verilen mücadelenin yer alması garip görünmekle birlikte, dönemin devletlerinin ve devlet adamlarının en büyük sorununun dindeki sapıklıklar ve özellikle Bâtînilik olduğu, Bâtînîlerin toplum hayatını altüst ettikleri göz önüne alındığında normal karşılanabilir. Üçüncü bölümün birinci bildirisi “Nizamülmülk'ün Gözüyle Bâtîni Hareketlerin Tarihsel Kökenleri ve Temel Gayeleri.” Böyle başlıklı bir makaleye “Siyasetnameler ve Bazı Temel İlkeler” alt başlığı ile başlamak, ana başlık ile uyumsuzluğu nedeni ile uygun olmamış. Sonuç bölümü bir değerlendirme değil makalenin devamı gibi yazılmış. Makalenin büyük bölümü konu ile sağlıklı bir irtibat kuramamış. Üçüncü bölümün ikinci makalesi, “Cüveynî'nin Vezir Nizamülmülk'e Sunduğu El-Akîdetü'n-Nizamiyye Adlı Eserinin Değerlendirilmesi”. Böyle bir makalede ehl-i sünnet fıkıh ve akaidi hakkındaki hüküm ve ayrıntılı bilgiye yer vermenin konu dışı olduğu değerlendirilmektedir. Makale genelde fikhî ve itikâdî meselelere yer vermiştir. Bâtînilik ile irtibatı tesis edilememiştir. Nizamiye medresesi müderrislerinden Cüveynî'nin irad ettiği görüşler değerlendirilmiştir. Cüveynî, Şafî, eş'arî anlayışa sahip ehl-i sünnet alimlerindedir. Üçüncü makale “Gazzâlî ve Bâtînilik” adını taşımaktadır. Güzel bir Bâtînilik ve ona karşı yapılanların incelemesidir. Ancak makalenin sonuç bölümünde akademik tarafsızlık adına, yangın ile itfaiyeci arasında akademik bir tarafsız kalma kaygısı rahatsız edici olmuş. Hasan Sabbah ile tedhişçilerinin ve takipçilerinin yaptıkları tarihte sabittir. Böylesine bir terör yapılanmasına karşı bağımsız ve tarafsız değerlendirme uygun olmamış. Bâtînilik, İslam düşüncesine katkı sağlayan unsurlardan kabul edilmiş ve Hasan Sabbah'ın ilme verdiği değer ortaya konmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümün dördüncü makalesi de “Cüveynî'de Ahlâkî İyi ve Kötü Meselesi”dir. Bu makalede, Cüveynî'nin ahlakî iyilik ve kötülüğe bakışı ele alınmış olup, makalenin Bâtînilik ve Nizamülmülk ile irtibatı anlaşılammıştır.

Beşinci bildiri “Gazzâlî'nin Fedâ'ihu'l-Bâtîniyye Adlı Eseri Muvacehesinde Bâtîni Akımlarla Mücadele”
Tarih Kritik (7) 3 History Critique | Temmuz/July 2021

ismini taşımaktadır. Bâtînlikle ilgili üçüncü genel bilgilendirme bu makalede de yapılmak suretiyle bir tekrür meydana gelmiş. En kuvvetli bildiri metinlerinden biri ortaya çıkmış. Gazzali özelinde müthiş bir Bâtînlilik incelemesi. İlave olarak Nizamiye Medreseleri, hocaları ve müfredatı da incelenmiş ki aslında Nizamülmülk hakkındaki bir sempozyumda bu, ayrı ve çok özel bir bölüm olmalıydı. Üçüncü bölümün son makalesi “Mâverî ve Nizamülmülk’te Meşruîyetin Kaynağı”. Güzel bir konu ve güzel bir inceleme ama Bâtînlilik başlığı altında sırtmış. Bu bildiri ikinci bölümde yer alabilirdi.

Sempozyum bildiri kitabının dördüncü bölümünün adı “Siyasetname Geleneğinde Nizamülmülk’ün Yeri ve Önemi”dir. İlk makalenin başlığı “Siyasetname Okumalarının Tarihçilik Bağlamında Değerlendirilmesi”dir. Siyasetnamenin ne olduğunu ve nasıl okunması gerektiğini ifade eden yararlı bir çalışmadır. İkinci makale “Siyasetnamelerin Dili Olarak Adalet” olarak belirlenmiş. Kısaca Kınalızade’nin “Ahlak-ı Alâ”si ve adalet ile Kutadgu Bilig adalet irtibatı incelenmiştir. Ancak ana konuya gelene kadar konunun etrafında çok dolaşmıştır. Dördüncü bölümün üçüncü makalesinin adı “Nizamülmülk’ün Türk-İslam Siyaset Teorisindeki Yeri”dir. Saltanat ve hilafetin meşruîyetine dair Nizamülmülk’ün ortaya koyduğu esaslar ele alınmıştır. Dördüncü bildiri “Şii-Bâtînlî Nüfuzunun Devlete Sızması, Tehlikesi ve Siyasetname’den Hareketle Devletin Buna Karşı Harekete Geçmesi” ismini taşımaktadır. Bu makale sempozyumun Bâtînlilik ile ilgili bölümünde yer alabilirdi. Makalede biraz Bâtînlilik biraz Siyasetname ele alınmış.

Kitabın beşinci bölümünün başlığı “Nizamülmülk’ün Selçuklu İlmî Hayatına Etkisi ve Nizamiye Medreseleri” olarak belirlenmiş. Bölümün ilk makalesi “Vezir Nizamülmülk’ün Selçuklu İlmî Hayatındaki Rolü”. Bu çalışmada iyi bir Nizamülmülk, Siyasetname ve Nizamiye Medreseleri muhtasar tahlili ortaya çıkmış. İkinci bildirinin başlığı “Nizamiye Medreselerinin İslam Tefekkür Hayatındaki Yeri ve Önemi”dir. Nizamiye medreselerinin ve oradan yetişenlerin devirlerinin ve sonraki devirlerin düşünce hayatına etkilerini ele alan başarılı bir bildiri. Üçüncü bildiri “Nizamiye Medreselerinde Öğrenim Gören Öğrenciler” ismini taşımaktadır. İsim isim Nizamiye medreselerinde yetişen bazı zevatı ele alan bir çalışma. Dördüncü makalede “Nizamiye Medreselerinin Anadolu Medreselerine Etkileri” ele alınmış. Nizamiye medreselerinin diğer medreselere ilmi, dini, kurumsal ve mimari etkileri ele alınmış.

Kitabın altıncı bölümü “Nizamülmülk Döneminde Kültür, Edebiyat ve Sanat”a ayrılmış. İlk bildiri “Nizamülmülk Döneminde Kültür ve Edebiyat” üzerine olmakla birlikte kültürden ziyade Türklere dair kısa bir yazı olmuş. İkinci bildirinin konusu “Emîrüşşü’arâ Mu’izzî Divanında Nizamülmülk Methiyeleri”. Dönemin saray şairi Muizzî ve onun divânı ve Nizamülmülk’e dair yazdıkları ile ilgili başarılı bir bildiri ortaya çıkmış. Üçüncü bildiri “11. Yüzyıl Selçuklu Dünyasında Türkçenin Durumu” başlığını taşıyor. Dönemin Türk dili ve kültürüne dair yetersiz bir inceleme ve sonuç ihtiva eden bir bildiri. Dördüncü bildirinin konusu “Nizamülmülk Döneminde Şair ve Şiir”. Dönemin bazı şairleri ve sık kullanılan şiir kalıplarına dair bir bildiri. Beşinci bildiri “Tarihi Kaynakların Çizdiği Nizamülmülk Portrelerine Selçuklu Minyatür Sanatı Etkisiyle Çağdaş Yaklaşım”. Nizamülmülk’ün karakter özelliklerinin, ona dair çizimlerin ve çağdaş bir çizme gayretinin yer aldığı bir bildiri.

Kitabın yedinci bölümünde “Nizamülmülk Dönemi Selçuklu Mimarisi” ele alınmış. Bölümün birinci makalesi “Nizamiye Medreseleri ve Selçuklu Dönemi Medrese Mimarisinin Ortaya Çıkışı”. İkinci makale “Nizamülmülk’ün Büyük Selçuklu Mimarî Faaliyetlerindeki Rolü”. Üçüncü makale “İsfahan Cuma Camii’nin Maksure Kubbesi ve Üzerindeki Bânî Kitabesinde Yer Alan Sultan Unvanı Üzerine”. Bu çalışmada dönemin sanat ve kavram ilişkisi üzerine çok kapsamlı bir bildiri sunulmuş. Dördüncü bildiride “İsfahan’da Nizamülmülk Türbesi ve Selçuklu Hanedan Mezarları” ele alınmış. Yedinci bölüm mimarinin ele alındığı teknik bir bölüm olmuş. Bu bölümde fotoğraf ve krokiler çok etkili kullanılmış. Sonuç olarak, “Bilge Vezir Nizamülmülk” kitabı, muhteva ve terkip bakımından bazı eksiklik ve hatalarına rağmen Nizamülmülk, onun dönemi, medresesi, devlet anlayışı, din anlayışı, sosyal mücadeleler, çatışmalar, edebiyat ve mimariye kadar birçok yönünün ele alındığı faydalı bir çalışma olmuş.